

פיוס ה-12 והשוואה

■ **דילמות, שתיקה, הצלה אקטיבית, פסיביות.** אלו כמה מן המילים שמשמשות לעתים קרובות בדיון על דמותו מעוררת המחלוקת של האפיפיור פיוס ה-12 ועל כהונתו בתקופת מלחמת העולם השנייה. הוויכוח על יחסו ופועלו של האפיפיור בעניין רדיפת יהודי אירופה החל בשנות ה-60 בעקבות המחזה **ממלא המקום** מאת רולף הוכהות וממשיך להעסיק את דעת הקהל ודורות של חוקרים, עד עצם היום הזה. המקטרגים של פיוס טוענים כי כישלונו העיקרי היה בשתיקתו – העובדה שמעולם לא מחה בגלוי ובמישרין על השמדת היהודים על ידי גרמניה הנאצית. עמדה זו נשענת בין השאר על נאום הרדיו המפורסם של האפיפיור מחג המולד 1942, ובו הוא נמנע מלהזכיר במפורש את הגרמנים או את היהודים ודיבר רק באופן כללי על מותם של מאות אלפי בני אדם אשר "ללא כל אשמה מצדם, ולעתים אך ורק בגלל מוצאם או לאומיותם, נדונו למוות או לשקיעה אטית".

החוקרים מציעים הסברים רבים לשתיקתו הפומבית של פיוס: פוליטיים, אידיאולוגיים ואף אישיים. יש הטוענים שהוא תמך בנאציזם או היה אנטישמי, ויש אף המכנים אותו "האפיפיור של היטלר". אחרים מדגישים את כישלונו של הכס הקדוש למלא את חובתו המוסרית ולגנות בפומבי את השואה או להדגיש לפני מאמיניו הקתולים את האחריות המוסרית המוטלת עליהם.

לעומתם יש הטוענים שנאומיו של פיוס התייחסו ללא צל של ספק ליהודים ולסבלם. לטענתם פעולות ההצלה הרבות שאנשי דת קתולים היו מעורבים בהן ברחבי אירופה הן הוכחה חד-משמעית להשראה שהם קיבלו מן האפיפיור. ההימנעות מעימות ישיר עם המשטר הנאצי, לשיטתם של "סנגורים" אלו, הייתה בחירה אסטרטגית שמטרתה הייתה שלא להחריף את אסונם של היהודים ולאפשר את המשך פעולות ההצלה החשאיות.

במצב שבו ההיסטוריונים והחוקרים עדיין מנועים מלגשת אל מרבית המקורות הארכיוניים הנדרשים (ארכיון הוותיקן שבו שמורים המסמכים של תקופת השואה עדיין סגור), ההסברים שנשמעים משני צדי המתרגם מתבססים לא אחת על השערות או על תיעוד לא שיטתי ולא עקיב. עם זאת חלק מן הארכיונים שיש בהם מידע בנושא נפתחו בשנים האחרונות, וההתעניינות שעוררה פתיחתם הולכת וגוברת. כך למשל חומר הארכיון מתקופת כהונתו של פיוס

■ בסדנת החוקרים על פיוס ה-12 והשוואה, מרס 2009

במצב שבו ההיסטוריונים והחוקרים עדיין מנועים מלגשת אל מרבית המקורות הארכיוניים הנדרשים, ההסברים שנשמעים משני צדי המתרגם מתבססים לא אחת על השערות או על תיעוד לא שיטתי ולא עקיב

במרס 2009 קיימו המכון הבין-לאומי לחקר השואה והמכון התאולוגי הסלזיאני של סנט פיטר ופול בירושלים סדנת חוקרים ביד ושם כדי לדון במצב המחקר בנושא פיוס ה-12 והשוואה. הדיון האקדמי התבסס על שאלות מסוימות אשר הוגשו לחוקרים שונים ברחבי העולם ואשר ביטאו את קשת הדעות בעניין דמותו של פיוס ה-12. קיומה של הסדנה בפורום סגור אפשר דיון דינמי ופתוח, ודברי הסדנה עומדים בקרוב לראות אור בקובץ רב-חשיבות.

אחד המחקרים החדשניים שהוצגו בסדנה עסק בהצללת יהודים באיטליה ובעיקר ברומא. בזכות חומר ארכיוני רב אשר הותר לא מכבר לעיונם של חוקרים מספר ושעניינו פעולות הסתרה של יהודים במוסדות דת קתוליים, הוצגה תמונה שלפיה הייתה מעורבות ישירה יותר של הכס הקדוש בפעולות אלו, ובהן הגשת סיוע לא רק ליהודים כי אם גם לפליטים, ליתומים, לפרטיזנים ולחיילים מכל הלאומים, סיוע שניתן בשם החסד הנוצרי.

בנושאים מסוימים בלטו חילוקי הדעות בין המשתתפים, למשל בשאלת היהודים המומרים אשר על פי תעודות רבות שהתפרסמו, זכו לסיוע רב מהוותיקן. האם סיוע שניתן ליהודים אלו, שבעיני

ה-11 נפתח לא מכבר והיה הבסיס למחקר השופך אור חדש על מדיניות הכס הקדוש בשנות ה-30 ועל פועלו של אאוג'ניו פאצ'לי (לימים פיוס ה-12) כששימש מזכיר מדינת הוותיקן. מסמכים שנמצאו בארכיונים אחרים בעולם הביאו לידי פרסומם של ספרים חדשים בנושא ולשילובן של תובנות חדשות חשובות בתוך ההיסטוריוגרפיה הקיימת.

ד"ר יעל נידם-אורביטו

הנאצים עדיין היו יהודים, נחשב עזרה ליהודים? או האם יש לטעון שהעזרה הזאת מעלה תהיות משום שיהודים אשר בחרו שלא להמיר את דתם לא זכו לסייע דומה מהוותיקן?
ויכוח אחר נסב על השאלה אם פיוס ה-12 היה אחראי לכל מעשיהם של כמרים, הן הצלת יהודים בזמן השואה הן עזרה לפושעי מלחמה נאצים להימלט מאירופה לאחר השואה במה שכונה "נתיבי העכברושים". ובמילים אחרות: אם פיוס ה-12 עודד

אם פיוס ה-12 עודד פעולה אחת או היה מעורב בה או אף יזם אותה, האם היה מעורב באותה המידה בפעילות האחרת?

פעולה אחת או היה מעורב בה או אף יזם אותה, האם היה מעורב באותה המידה בפעילות האחרת?
אין מחלוקת שהמסמכים שנחשפו בעת האחרונה מאפשרים לחוקרים להבין טוב יותר את דעותיו של האפיפיור בעניין הנאצים והאנטישמיות. כך מתבהרת סלידתו של האפיפיור מהתורה הנציונל-סוציאליסטית, וניכר שהוא ראה בה אחת הכפירות הגרועות בעת החדשה. לכן גם אם התחנך בסביבה אנטי-יהודית מסורתית, יש לבחון מחדש את הקביעה שפיוס ה-12 היה אנטישמי.

כמה חוקרים הציעו גישה חדשה אשר רואה את מורכבות תגובותיו ופעולותיו של פאצ'לי ולוקחת בחשבון כיצד התקבלו פעולותיו של האפיפיור בקרב מאמיניו ובני זמנו – הן אצל בעלות הברית הן אצל מדינות הציר. הסדנה הייתה צעד ראשון בכיוון של שיתוף פעולה אקדמי פתוח וכן יותר בנושא, גם אם שאלות רבות נשארו לא פתורות ודמותו של האפיפיור עדיין נתונה במחלוקת. רק פתיחתם המלאה של ארכיוני הוותיקן והמשך שיתוף הפעולה של קהילת החוקרים יאפשרו בסופו של דבר הבנה מעמיקה יותר.

הכותרת היא העורכת הראשית של ההוצאה לאור של יד ושם וחוקרת של תולדות השואה באיטליה.